

Bartłomiej Rusin

Prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela w świetle konstytucji tyrnowskiej z 1879 r.

Meritum 4, 91-101

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PRAWA, WOLNOŚCI I OBOWIĄZKI CZŁOWIEKA I OBYWATELA W ŚWIETLE KONSTYTUCJI TYRNOWSKIEJ Z 1879 R.

Odzyskanie niezależności politycznej przez ludność bułgarską, pozostającą przez prawie pięć wieków w granicach chylącego się już od dawna ku upadkowi Imperium Osmańskiego, doprowadziło do kolejnej zmiany układu sił międzynarodowych na Półwyspie Bałkańskim. W regionie pojawiło się bowiem kolejne państwo, które, jak poprzedniczki – Grecja w 1864, Rumunia w 1866 i Serbia w 1869 r. – wchodziło na konstytucyjną drogę rozwoju, będącą zupełnym *novum* dla narodu bułgarskiego, niemającego absolutnie żadnych doświadczeń z normami o charakterze demokratycznym.

Uchwalenie własnej ustawy zasadniczej nie było autorskim pomysłem samych Bułgarów, a zostało im narzucone z zewnątrz, na mocy decyzji podjętych przez wielkie mocarstwa na kongresie w Berlinie w lipcu 1878 r. Od początku zresztą planowano ograniczyć zakres niezależności nowego Księstwa, czyniąc je podległym formalnie wobec władz w Konstantynopolu, a także wprowadzając do tzw. Statutu Organicznego – mającego stanowić podstawę ustrojową nowego państwa – szereg zapisów ułatwiających utrzymanie posiadanych tutaj wpływów przez zachodnie rządy¹.

Bułgarzy jednak nie pozwolili odebrać sobie możliwości własnej oceny i modyfikacji projektu, wprowadzając do konstytucji wiele nowych zapisów i formuł na zwołanym do Tyrnowa², dawnej stolicy bułgarskiej, Zgromadzeniu Ustawodawczym. Obradujący w dniach 10 lutego–16 kwietnia 1879 r. notable, bazując na przygotowanym przez tymczasową administrację rosyjską Statucie Organicznym, stworzyli nowy jakościowo dokument, znany w historii pod nazwą konstytucji tyrnowskiej³.

¹ Zob. И. В. Козменко, *Руската дипломация и формирането на българската държава след освобождението*, София 1982, s. 73–95; С. Блек, *Установяването на конституционно управление в България*, София 1996, s. 61–72.

² Obecnie miasto nazywa się Wielkie Tyrnowo. Dodatkowy człon nazwy wprowadzono dopiero w 1965 r., a powodem była chęć podkreślenia dawnej świetności tego miasta jako stolicy.

³ Oficjalna nazwa uchwalonego dokumentu brzmi: „Konstytucja Księstwa Bułgarii”, pod

Kwestia dotycząca praw i obowiązków obywateli nowego państwa była jedną z bardziej kontrowersyjnych w czasie całych obrad, przyczyniając się do powstania podziału wśród delegatów Konstytuanty na grupę konserwatywną – dążącą do utrzymania władzy w rękach ludzi bogatych i wykształconych, oraz grupę liberałów – opowiadającą się za zapewnieniem jak największego stopnia demokratyczności i szerokim udziałem ludności w życiu społecznym i politycznym kraju⁴. Ostatecznie, w uchwalonej 16 kwietnia 1879 r. konstytucji⁵ tyrnowskiej znalazł się osobny rozdział XII, zatytułowany: „O obywatelach Księstwa Bułgarii”, obejmujący trzydzieści artykułów, pogrupowanych w dziesięć działów, stanowiący najbardziej obszerną część całej ustawy zasadniczej. Pewne zapisy, dotyczące interesującej nas kwestii, można odnaleźć również w rozdziałach IX („O wierze”, art. 40 i 41) oraz XIV („O Zgromadzeniu Narodowym”, art. 86)⁶.

Realizacja zapisów zamieszczonych w rozdziale dwunastym nie byłaby jednak możliwa, gdyby nie przyjęcie ogólnych i podstawowych pryncypiów demokratycznych przez „ojców narodu bułgarskiego”. Te zaś funkcjonowały na gruncie europejskim, już co najmniej od Wielkiej Rewolucji Francuskiej i przyjętej wtedy Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela. Bułgarscy notable po raz pierwszy przenieśli na własny grunt wszystkie zasady demokratycznego państwa prawnego, jakie były znane dorobkowi ówczesnej myśli państwowo-prawnej Starego Kontynentu. Naród został uznany za suwerena i najwyższą władzę w państwie, a jego emanacją miało być Wielkie Zgromadzenie Narodowe, zwoływane w razie konieczności podjęcia szczególnie ważnych dla

którą widnieje herb bułgarski z lwem w koronie, a pod nim miejsce i dzień przyjęcia dokumentu: Tyrnowo, 16 kwietnia 1879 r. Termin „konstytucja tyrnowska” jest jednak powszechnie stosowany zarówno w historiografii bułgarskiej, jak i polskiej czy anglosaskiej.

⁴ Na temat liczebności, struktury i składu Zgromadzenia Ustawodawczego zob. *Търновските законодатели. Юбилеен сборник. Научни студии, доклади и съобщения, посветени на 100 г. на Учредителното събрание и Търновската конституция*, София 1980, s. 24–33.

⁵ Termin „ustawa organiczna” został w trakcie obrad odrzucony, jako świadczący o uzależnieniu politycznym młodego państwa od obcych wpływów. Nie zmienia to jednak faktu, że aż do 1908 r. Bułgaria pozostawała formalnie w wasalnym stosunku do Turcji. Zob. Z. Klejn, *Okoliczności towarzyszące ogłoszeniu niepodległości Bułgarii w 1908 r.*, [w:] *Państwa europejskie na drodze do niepodległości (w drugiej połowie XIX i w XX w.)*, red. M. Skarżyński, Kraków 2003, s. 73–77.

⁶ Nie ma całościowego tłumaczenia tego dokumentu na język polski. W niniejszym artykule posłużono się tekstem konstytucji tyrnowskiej opublikowanym w: *Българските конституции и конституционни проекти*, съст. В. Методиев, Л. Стоянов, София 1990, s. 20–36.

kraju decyzji. Zasada trójpodziału władz nie została wyrażona *expressis verbis*, aczkolwiek wynikała ona z całości przyjętych rozwiązań⁷. Wprowadzono odpowiedzialność członków Rady Ministrów przed parlamentem i księciem, jak również uznano zasadę mandatu wolnego parlamentarzystów, dzięki czemu stawali się oni przedstawicielami całego narodu i nie mogli być ograniczani żadnymi instrukcjami z regionu, gdzie zostali wybrani. Wymienić należy także inne ważne zasady: pełną jawność działania rządzących, wybieralność wszystkich trzech rodzajów władz, polityczny pluralizm, poszanowanie własności prywatnej, ale też uznanie priorytetu interesu państwowego przed prywatnym, ograniczenie prawa własności obcokrajowców⁸, czy też możliwość kontroli porządku konstytucyjnego tylko przez Wielkie Zgromadzenie Narodowe⁹.

Dla przejrzystości wykładu dokonano podziału opisywanych praw na indywidualne i polityczne, które zostaną omówione w pierwszej kolejności, natomiast dalsza część tekstu będzie poświęcona obowiązkom obywateli Księstwa. Autor niniejszego artykułu w przeszłości już zajmował się tematyką dotyczącą konstytucji tyrnowskiej¹⁰.

PRAWA INDYWIDUALNE. Art. 57 (dział I) ustanawiał równość wszystkich obywateli wobec prawa, zabraniając jednocześnie dzielenia społeczeństwa bułgarskiego na klasy. Zakazano używania tytułów szlacheckich i nadawania orderów¹¹. Dotyczyło to również niewolnictwa i handlu ludźmi,

⁷ Problemem okazały się zbyt szerokie uprawnienia monarchy, posiadającego pewne kompetencje w każdym z trzech rodzajów władz, a także brak tradycji demokratycznych i rządów prawa, co skutkowało dążeniem kolejnych monarchów do poszerzania sfery własnej dominacji, które osiągnęło apogeum po przewrocie w 1934 r.

⁸ Wprowadzenie tego rodzaju zapisów miało służyć ochronie interesów Księstwa Bułgarii przed dalszym wzrostem obcych wpływów, głównie ze strony wielkich mocarstw, które dążyły do zachowania swojej dominacji jeszcze od czasu kongresu berlińskiego i nałożonych wtedy na Bułgarię tzw. kapitulacji. Zob. В. Кутиков, *Борбата на българския народ против режима на капитулации, наложен от берлинския договор*, [w:] *Освобождението на България. Материали от юбилейна международна научна сесия в София*, ред. Х. Христов, София 1982, s. 272–283.

⁹ В. Вълканов, *Търновската конституция в спор с времето*, Варна 2009, s. 48–50.

¹⁰ Zob. В. Rusin, *Konstytucja tyrnowska z 1879 r. – historia, ustroj, język*, [w:] *Historyczna i ponowoczesna tożsamość Słowian*, red. T. Ciesielski, J. Zatorska, A. Skoczylas, Łódź 2012, s. 73–95; В. Rusin, *Normalizacja języka bułgarskiego na przykładzie rękopisu konstytucji Księstwa Bułgarii z 1879 r. (wybrane problemy)*, Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ, 2012, nr 5, s. 135–148.

¹¹ Wyjątek stanowiło prawo monarchy do nadawania odznaczeń wojennych, ale wyłącznie w okresie trwania konfliktu zbrojnego i tylko żołnierzom i oficerom.

zniesionych oficjalnie na mocy art. 61, który stanowił również, że każdy, kto znajdzie się na terytorium Księstwa, staje się automatycznie wolny, niezależnie od swojej narodowości. Takim ludziom nadawano też wszystkie prawa właściwe mieszkańcom Bułgarii, z wyłączeniem praw politycznych przysługujących wyłącznie obywatelom (art. 60). Dopuszczano możliwość pełnienia przez obcokrajowców funkcji politycznych czy wojskowych, jednak konieczna była wcześniejsza zgoda parlamentu¹².

Jeśli chodzi o kwestię uznania wolności osobistej każdego człowieka, to celem zasadniczym takiego rozwiązania było podkreślenie demokratyzmu nowej ustawy zasadniczej oraz jej kompleksowości, gdyż w niektórych rejonach handel ludźmi nadal był praktykowany¹³. Nie bez znaczenia okazał się również kontekst polityczny, bowiem „ojcowie konstytucji” chcieli przyciągnąć do wyzwolonego państwa Bułgarów mieszkających na terenach macedońskich i trackich lub w tzw. Rumelii Wschodniej – prowincji zasiedlonej w większości przez przedstawicieli tej samej narodowości, ale znajdującej się, na mocy decyzji podjętych w Berlinie, w granicach Porty osmańskiej¹⁴. Najlepiej wyraził to jeden z delegatów Konstytuanty Marko Bałabanow, który stwierdził: *Wszyscy z pochodzenia Bułgarzy i obcokrajowcy, którzy w okresie ostatniej wojny pomagali w bohaterskim czynie naszego wyzwolenia, czy to jako żołnierze służby czynnej, czy to jako urzędnicy państwowi, mają prawo do otrzymania obywatelstwa Księstwa Bułgarii, jeśli tylko wyrażą takie życzenie do odpowiedniej instytucji w terminie sześciu miesięcy od kiedy wejdzie w życie konstytucja bułgarska*¹⁵. Mowa tu wyłącznie o osobach zasłużonych dla wyzwolenia ziem bułgarskich, aczkolwiek ostateczny zapis konstytucji nie czyni takiego rozróżnienia, także w kwestii wyznaczenia określonego terminu, tyżąc się w praktyce wszystkich osób, które chciały stać się poddanymi Księstwa.

W dalszej części ustawy zasadniczej znalazła się regulacja wprowadzająca zasadę nienaruszalności własności prywatnej, od której wyjątek można było uczynić wyłącznie ze względu na ważny cel państwowy lub społeczny i to po wcześniejszym i sprawiedliwym odszkodowaniu (art. 67–68, dział III). Powszechna zgoda wśród uczestników Konstytuanty, co do wpisania tak ja-

¹² Zob. *Българските конституции...*, s. 25–26.

¹³ *Търновските законодатели. Юбилеен сборник...*, s. 220.

¹⁴ Zjednoczenie Księstwa Bułgarii z Rumelią Wschodnią nastąpiło w 1885 r. i wtedy też wszyscy mieszkańcy prowincji uzyskali obywatelstwo bułgarskie.

¹⁵ М. Манолова, *Създаване на търновската конституция*, София 1980, s. 157. Wszystkie tłumaczenia na język polski, jeśli nie zaznaczono inaczej, zostały wykonane przez autora artykułu.

snego i jednoznacznego stwierdzenia do tekstu ustawy zasadniczej, świadczy o ich uznaniu dla idei liberalnych i przekonania, że tylko wprowadzenie gospodarki bułgarskiej, ciągle funkcjonującej na zasadach na poły feudalnych, na tory wolnorynkowe może uzdrowić sytuację kraju i będzie sprzyjać jego rozwojowi w przyszłości. Delegaci mieli świadomość, że uznanie reguły poszanowania własności prywatnej będzie stanowić najlepsze zabezpieczenie dla realizacji zasady nietykalności osobistej¹⁶.

W ścisłym związku z tą zasadą pozostawał kolejny, zapisany w dziale VI art. 73, stanowiący, że żaden człowiek ani obywatel przebywający na terytorium Księstwa nie może zostać ukarany bez prawomocnego wyroku sądu. Dodatkowo, w kolejnych artykułach zakazywano wymierzania kar nieustanowionych przez prawo (w tym, przede wszystkim, kar fizycznych) oraz zastrzeżono, że aresztowania można dokonać wyłącznie na zasadach określonych przez prawo. Zdaniem jednego z delegatów Konstytuanty, dra Konstantyna Stoilowa, te trzy artykuły: *ochraniają obywateli przed groźbą uwięzienia na mocy decyzji administracji lub jakiegokolwiek innej władzy*¹⁷. Dzięki art. 77 zapewniona została również tajność i nienaruszalność prywatnej korespondencji oraz depeesz telegraficznych.

Ostatnim prawem o charakterze indywidualnym była wolność wyznania jednostki, niezależnie od jej narodowości czy długości okresu przebywania na terytorium Księstwa. Jedyne warunki stanowiło poszanowanie dla istniejącego porządku prawnego w państwie, bez względu na własne wyznanie (art. 41)¹⁸. W ten sposób starano się uniknąć zjawiska konfliktów religijnych, charakterystycznych dla całych Bałkanów. Nie bez znaczenia jest również fakt, że pod tekstem ustawy zasadniczej znalazły się podpisy mużułmańskiego i żydowskiego hierarchy kościelnego¹⁹.

PRAWA SOCJALNE. Dorobek konstytucji tyrnowskiej w tym zakresie przedstawiał się bardzo skromnie, gdyż w tekście zostało wyrażone wprost tylko jedno prawo o takim charakterze. Dotyczyło ono wprowadzenia obowiązkowego i bezpłatnego nauczania na poziomie podstawowym dla wszystkich obywateli (art. 78, dział VII). Istniała co prawda obawa, że wiele gmin będzie domagało się od państwa pomocy przy zakładaniu i utrzymywaniu

¹⁶ М. Манолова, *op. cit.*, s. 163–164; Д. Токушев, *История на новобългарската държава и право 1878–1944*, София 2006, s. 83.

¹⁷ Д. Токушев, *op. cit.*, s. 84.

¹⁸ *Българските конституции...*, s. 24.

¹⁹ М. Палангурски, *Държавно-политическата система на България (1879–1919)*, Велико Търново 1995, s. 37–38.

szkół, zwyciężył jednak pogląd, że kształcenie przyszłych pokoleń będzie służyło interesom i rozwojowi państwa²⁰.

PRAWA POLITYCZNE. Konstytucja tyrnowska przewidywała kilka podstawowych praw politycznych: wolność druku (dział VIII), wolność zgromadzeń i powoływania stowarzyszeń (dział IX), prawo petycji (dział X) – to w rozdziale XII, oraz określone prawa wyborcze w art. 86, działu I, rozdziału XIV.

Wolność druku została zapisana w art. 79 wraz z zakazem wszelkiej cenzury²¹. Odpowiedzialność za publikowane treści ponosił autor tekstu, jeśli znane było jego nazwisko i zamieszkiwał Bułgarię. W innym wypadku konsekwencje spadały na redaktora, wydawcę, drukarza lub nawet dystrybutora. Formuła ta została zaczerpnięta z konstytucji belgijskiej z 1831 r., która ustanawiała tzw. kaskadową odpowiedzialność, co oznaczało w praktyce, że w przypadku, gdy autor był nieznany, winę za opublikowane treści ponosili inni, kolejno wymienieni w artykule, ale nigdy wszyscy naraz. W Bułgarii, przez niedokładną redakcję tego artykułu, wina spadała automatycznie na wszystkich biorących udział w pracach nad publikacją²².

Jak ważny był to dla Bułgarów problem, świadczyć może chociażby burzliwa dyskusja, jaka wywiązała się podczas obrad Konstytuanty w dniu 27 marca 1879 r. Linia podziału zasadzała się na kwestii granic wolności druku, uznanej – co warto zaznaczyć – także w rosyjskim projekcie Statutu Organicznego. Część bardziej konserwatywnie nastawionych delegatów obawiała się bowiem, że nieograniczona swoboda w tej sferze doprowadzi do sytuacji, w której naruszone zostaną prawa innych grup, czy też poszczególnych obywateli. Stąd właśnie dodatkowe zabezpieczenie w postaci art. 81, który stanowił, że osoby nadużywające wolności druku będą odpowiadać przed sądem. Jak miało się zresztą okazać, szybko praktyka wydawnicza przyniosła rozmaite wątpliwości natury moralnej i materialnej. Ważna była również zmieniająca się w Bułgarii sytuacja polityczna, bowiem w okresie obowiązywania konstytucji tyrnowskiej prawo to zmieniało się aż szesnastokrotnie. Widać to wyraźnie, zwłaszcza po przewrocie w maju 1934 r. oraz po 9 września 1944 r., kiedy władzę objęli komuniści²³.

²⁰ М. Манолова, *op. cit.*, s. 166.

²¹ Wyjątek uczyniono wobec tekstów o przeznaczeniu religijnym, wykorzystywanych w cerkwiach w czasie nabożeństw, jak również podręczników szkolnych dla prawosławnych, które miały być zatwierdzone przez Święty Synod (art. 80). Zob. *Българските конституции...*, s. 27.

²² Т. Галунов, *Политическите права на гражданите според търновската конституция*, [w:] *Човекът и законът – минало, настояще, бъдеще. Научна конференция-април 2000 г.*, ред. М. Йовевска, Н. Проданов, Велико Търново 2002, s. 77–78.

²³ В. Танкова, *Конституционно право „свобода на печата” в България (1879–1881)*, Ис-

W kwestii wolności zgromadzeń konstytucja stanowiła, że wszyscy mieszkańcy Księstwa mają prawo do swobodnego zbierania się, w celach pokojowych i bez broni, dla rozsądzenia każdej kwestii, bez konieczności wcześniejszego uzyskania pozwolenia (art. 82). W tym właśnie zapisie upatruje się również zabezpieczenia prawa do wolności słowa oraz realizacji zasady pluralizmu politycznego, które nie zostały wyrażone *expressis verbis* w żadnej innej części ustawy zasadniczej²⁴. Niewątpliwie była to pewna słabość ówczesnych rozwiązań bułgarskich, nie zmienia to jednak faktu, że biorąc pod uwagę całość wysiłku delegatów tyrnowskich, tekst ustawy zasadniczej zyskał wyraźnie demokratyczny ton. Wracając jednak do wątku zgromadzeń, to wyjątek uczyniono tylko dla zebrań „pod odkrytym niebem”, które miały odbywać się według obowiązujących przepisów porządkowych. To samo dotyczyło wolności zrzeszania się, co do której wymagano jedynie, żeby cel i środki prowadzonej działalności nie szkodziły ładowi państwowemu i społecznemu, wolności wyznania i dobrym obyczajom (art. 83)²⁵. Zapis ten – podobny również w konstytucjach rumuńskiej i belgijskiej – był od początku na tyle ogólny, że od razu pojawiła się pewna konfuzja w odniesieniu do działalności partii politycznych. Z protokołów posiedzeń Zgromadzenia Ustawodawczego wynika, że obradujący wykluczali możliwość działania tego rodzaju ugrupowań na podstawie wspomnianego artykułu. Dopiero na pytanie K. Stoiłowa odnośnie do tej kwestii pojawiła się druga część art. 83, mówiąca o ochronie porządku publicznego i dobrych obyczajów²⁶. Jednak w praktyce okazało się, że przez następne kilkadziesiąt lat nie wprowadzono żadnej dalej idącej poprawki, aż do 1933 r., kiedy to ustanowiono regulację wymagającą m.in. wpisania się do rejestru w sądzie okręgowym oraz uchwalenia statutu partii, określającego jej cele i środki działania²⁷.

W ostatnim, X dziale, znajdował się tylko jeden artykuł (84). Uznawał on prawo obywateli, zarówno indywidualnie, jak i grupowo, kierowania petycji do odpowiednich władz. Taką możliwość przyznano także instytucjom. Całość

торически преглед, 1992, t. IV, s. 29–45. Tutaj również (na s. 30–31) znajduje się szczegółowe zestawienie wszystkich zmian odnośnie prawa o wolności druku.

²⁴ В. Вълканов, op. cit., s. 49.

²⁵ Art. 82 i 83 konstytucji tyrnowskiej. Oryginalny tekst zob. *Български конституции...*, s. 27–28.

²⁶ М. Манолова, op. cit., s. 169.

²⁷ Poważniejsze rozwiązania w odniesieniu do partii politycznych wprowadzono dopiero po przewrocie w maju 1934 r., likwidując istniejące ugrupowania oraz zakazując jednocześnie tworzenia nowych. Zob. Т. Галунов, op. cit., s. 79–80.

uzupełniał również art. 106, który dawał parlamentowi prawo do przyjmowania wszelkich petycji i skarg oraz kierowania ich do odpowiednich ministrów. Od razu też do parlamentu zaczęła spływać masa rozmaitych petycji, dotyczących niejednokrotnie kompletnie nieadekwatnych do przeznaczenia tego przepisu kwestii. Sugeruje to z jednej strony niską świadomość Bułgarów co do sposobu funkcjonowania i zakresu obowiązków poszczególnych instytucji państwowych, w tym wypadku organu przedstawicielskiego, ale też poczucia mieszkańców Księstwa, że właśnie tą drogą najlepiej uda im się zabezpieczyć własne prawa. W późniejszym okresie taki odbiór władz stopniowo zanikał, ustępując przekonaniu, że parlament oraz inne organy i instytucje państwa służą wyłącznie interesom elit rządzących²⁸.

Ostatnie przepisy o charakterze politycznym dotyczyły praw wyborczych obywateli. Zostały one w całości zapisane w art. 86, rozdziału XIV. Czynne prawo wyborcze przysługiwało przedstawicielom obydwu płci, którzy ukończyli 21 lat oraz cieszyli się pełnią praw politycznych i obywatelskich. Co do biernego prawa wyborczego istniały dwa cenzusy: wieku powyżej 30 lat oraz obowiązek piśmienności obywatela. Niedostatkiem tego zapisu był brak uściślenia, czy przez obywatela rozumiany jest tylko mężczyzna, czy również kobieta. Praktyka wyborcza (lokalna i parlamentarna) jasno pokazała, że kobiety nie korzystały początkowo ani z aktywnego, ani z biernego prawa wyborczego. Ta sytuacja zmieniła się dopiero w 1937 r., aczkolwiek nowy zapis dawał kobietom wyłącznie aktywne prawo wyborcze, ponadto ograniczone cenzusem wieku powyżej 30 lat²⁹.

OBYWIAZKI OBYWATELI. Określono, że obywatelem Księstwa jest każdy Bułgar urodzony na terytorium państwa, o ile nie zmienił obywatelstwa, oraz każda osoba urodzona poza granicami świeżo wyzwolonego kraju, jeśli tylko jej rodzice byli poddanymi bułgarskimi (art. 54). Dodatkowo utrudniono możliwość zmiany obywatelstwa, czego można było dokonać wyłącznie po odbyciu obowiązkowej służby wojskowej, a także po – co pozostało dość niejasnym zapisem – *wypełnieniu innych obowiązków względem państwa*³⁰ (art. 56). Powodem wprowadzenia takich formuł do tekstu ustawy zasadniczej była z jednej strony chęć „ojców konstytucji” rozbudzenia w narodzie uczuć patriotycznych, natomiast ze strony bardziej praktycznej rozbudowa sił zbrojnych, które miały w późniejszym okresie umożliwić Bułgarii zjedno-

²⁸ Ibidem, s. 80–81.

²⁹ Ibidem, s. 81–82.

³⁰ *Българските конституции...*, s. 25–26.

czenie z Rumelią Wschodnią oraz odzyskanie pełnej niepodległości. Wysiłki w celu realizacji tych zadań podjęto natychmiast po uchwaleniu konstytucji tyrnowskiej, czyli po 16 kwietnia 1879 r.³¹

Poza tym do obowiązków wszystkich mieszkańców państwa należało poszanowanie porządku społecznego i politycznego ustanowionego przez władze, w tym również przepisów policyjnych. Każdy bez wyjątku obywatel był zobowiązany do uiszczania odpowiednich podatków i ponoszenia innych obciążeń na rzecz monarchii, aczkolwiek w tekście ustawy zasadniczej nie sprecyzowano, o jakie dodatkowe świadczenia chodzi (art. 69). Pewne informacje w tej kwestii przynosi analiza dyskusji toczonych w czasie obrad Konstytuanty, dotycząca bardziej problemów natury językowej. W czasie jednej z rozmów, Dragan Cankow, jeden z delegatów, podał kilka przykładów takich świadczeń, mówiąc np. o obowiązkowym kwaterowaniu wojska w przypadku konfliktu zbrojnego³². Tylko władca oraz następca tronu byli zwolnieni z płacenia podatków, jak również innych obowiązków (art. 70).

Rozwiązania przyjęte w trakcie obrad Zgromadzenia Ustawodawczego, a następnie uchwalone w dniu 16 kwietnia 1879 r., wprowadzały odrodzone państwo bułgarskie na zupełnie nową drogę rozwoju. Nigdy wcześniej w historii tego kraju ludność nie mogła cieszyć się bardziej rozbudowanym katalogiem praw i wolności niż tym, który zawarty został w konstytucji tyrnowskiej. Szczególnie ważne wydają się w tym kontekście – zasada nienaruszalności własności prywatnej oraz zakaz karania obywateli bez prawomocnego wyroku sądu. Właśnie te dwa pryncypia miały stanowić podstawę niezależności osobistej każdej jednostki w państwie.

W sferze praw politycznych, prócz uznania powszechnego prawa wyborczego, istotne znaczenie należy przypisać artykułowi ustawy zasadniczej dającemu mieszkańcom prawo do nieskrępowanego gromadzenia się i zakładania stowarzyszeń, co w sytuacji dotychczasowej bierności społecznej stawało się potrzebną i ważną regulacją.

Najsłabiej przedstawiał się dorobek Konstytuanty w kwestii praw o charakterze socjalno-ekonomicznym. Jednak w tym wypadku należy mieć na uwadze trudne warunki międzynarodowe i wewnętrzne, w jakich budowano podstawy państwowości i gospodarki bułgarskiej oraz wielowiekowe zacofanie kraju, choć niektórzy wskazują, że Bułgaria w momencie wyzwolenia była

³¹ П. Петков, *Идеи за държавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г.*, Велико Търново 2003, s. 220.

³² Л. Владикин, *История на търновската конституция*, София 1994, s. 132.

jedną z najszybciej rozwijających się byłych prowincji dawnego imperium osmańskiego³³.

Pomimo wprowadzenia tak szerokiego katalogu praw i wolności, niemal od samego początku funkcjonowania omawianego tutaj dokumentu dochodziło do regularnych naruszeń jego postanowień. Było kilka powodów takiego stanu rzeczy. Wskazuje się przede wszystkim na niedostateczne zabezpieczenie w konstytucji możliwości wykonania wyrażonych w niej pryncypiów oraz nieustanną walkę polityczną między poszczególnymi ugrupowaniami, co w przypadku braku tradycji parlamentarnych i demokratycznych miało zgubne skutki dla sposobów rządzenia. Także kolejne osoby obejmujące tron bułgarski, dążąc do poszerzenia sfery swojej władzy, stawały się przyczyną kryzysów politycznych, powodując niejednokrotnie paraliż podstawowych instytucji państwa³⁴. Dostrzegali to również niektórzy uczestnicy tamtych wydarzeń – delegaci Zgromadzenia Ustawodawczego. D. Cankow po latach tak ocenił swoje dzieło: *My, twórcy starej partii liberalnej, opracowaliśmy konstytucję, która sama w sobie nie była złym tworem. Żli byli ci, którzy czytali jej tekst, tak jak diabeł czyta Ewangelię, tzn. na opak, od końca*³⁵.

Pomimo wszystkich tych niedostatków, należy – zdaniem autora – nieniejszych słów – docenić wysiłek „ojców konstytucji”, którzy umieszczając w ustawie zasadniczej tak wiele praw i wolności obywatelskich kierowali się zasadami demokracji, mając na uwadze przyszły rozwój i dobrobyt własnego państwa. Dostrzegli to również sami Bułgarzy, dla których po latach konstytucja tyrnowska stała się symbolem niezawisłości narodowej, porównywalnym z wagą, jaką Polacy przywiązują do Konstytucji 3 Maja.

THE RIGHTS, FREEDOMS AND DUTIES OF THE MAN AND THE CITIZEN IN THE LIGHT OF THE TURNOVO CONSTITUTION OF 1879.

Summary

After Bulgaria regained its political independence in 1878, the representatives of the national elites encountered difficulties in rebuilding the state structures and the enactment of a new constitution, known as the Turnovo Constitution. The document

³³ Szerzej zob. Z. Klejn, *Położenie Bułgarów pod zaborem osmańskim. Próba obnażenia mitów i stereotypów*, Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej, 2006, t. XLVI, s. 5–30.

³⁴ М. Манолова, op. cit., s. 175–178.

³⁵ В. Вълканов, op. cit., s. 162.

underlined the rights, freedoms and duties of the man and the citizen, which caused disagreement and controversy during the deliberations of the Constituent Assembly. Finally, adopted April 16, 1879, the document founded a number of provisions that gave the residents of the Principality numerous individual and political rights, previously disregarded by the semi- feudal and autocratic Ottoman Empire.

Bulgarian society was given for the first time the right to articulate their demands and express dissatisfaction with the introduction of the universal suffrage, the freedom of the press, freedom of assembly and association. The Constitution for the first time in the Bulgarian history had made all the inhabitants free and equal, ensuring respect for the inviolability of private property, freedom of religion and the prohibition of punishment without a final judgment.

The problem with the implementation of the principles of the Turnovo Constitution however, was the lack of democratic traditions and parliamentary government combined with the awakened ambitions of successive rulers, seeking to strengthen their position. This led to further crises, deprivation or restriction of certain rights, and finally the suspension of the Constitution, after the coup of May 1934. It is however believed that the adoption of the document in April 1879 was an enormous step forward in the development of the Bulgarian state, which to this day is underlined by native historiography and opinion-forming circles.